

Janusz Grabowski, *Janusz II książę mazowiecki. Pretendent do tronu polskiego (1455–16 lutego 1495)*, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2023, ss. 579.

WXV-wiecznej historii państwa polskiego znaczącą rolę odegrało Księstwo Mazowieckie ze względu na swoje położenie terytorialne pomiędzy dwoma stronami konfliktów: Królestwem Polskim oraz zakonem krzyżackim. Wówczas na Mazowszu władzę sprawowała rodzima dynastia Piastów. W drugiej połowie XV w. doszło do znacznego podziału terytorialnego księstwa z powodu śmierci książąt Bolesława IV (1454 r.) oraz Władysława I (1455 r.), co doprowadziło do objęcia władzy przez ich małoletnich synów. Wówczas formalnie w imieniu dzieci działała regencja, co mogło prowadzić do niestabilnych rządów. Pozycja mazowieckich Piastów uległa znacznej degradacji ze względu na rozwój samorządu terytorialnego. Mimo wszystko nie można odmówić im wielkich ambicji powiązanych z próbą pomnażania majątków rodowych. Niewątpliwie miało to pomóc przejąć władzę nad całym Mazowszem, co w efekcie miało prowadzić do zjednoczenia Księstwa Mazowieckiego¹.

Warto podkreślić, że od poł. XV w. rozpoczął się proces włączania Mazowsza do Korony Królestwa Polskiego, zakończony w 1526 r. w wyniku śmierci dwóch ostatnich książąt Stanisława i Janusza III. Proces inkorporacyjny zapoczątkowano wcieleniem ziemi rawskiej i gostynińskiej już po śmierci księcia Władysława II (1462 r.), a następnie włączone zostały ziemia sochaczewska (1476 r.) oraz księstwo płockie (1495 r.)². Tłem przemian politycznych na Mazowszu była polityka królów polskich wobec zakonu krzyżackiego oraz Litwy, co miało szczególne znaczenie w międzynarodowej polityce Jagiellonów.

Dla współczesnych historyków tematyka związana z Mazowszem stanowi inspirujące źródło poszukiwań i stawiania hipotez. W przeszłości zostały wydane liczne opracowania dotyczące dziejów tego regionu. Jednak jeszcze wielu książąt nie doczekało się swoich biografii. Dlatego tak istotne na płaszczyźnie naukowej są publikacje poświęcone władcom Mazowsza. W przeszłości ukazały się poświęcone im opracowania pióra Kazimierza Jasińskiego³, Henryka Samsonowicza⁴, Michała Rukata⁵ oraz Agnieszki Teterycz-Puzio⁶.

¹ H. Samsonowicz, A. Supruniuk, *Dzieje polityczne (połowa XIV – początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 311-312.

² Zob. więcej ibidem, s. 314-317; por. A. Świeżawski, *Wcielenie ziemi rawskiej, gostynińskiej i belskiej do Korony (1462 r.)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, 27/1962, s. 35-45; idem, *Wcielenie ziemi sochaczewskiej do Korony (1476 r.)*, „Przegląd Historyczny”, 67/1976, nr 3, s. 357-368.

³ K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, Poznań–Wrocław 1998.

⁴ H. Samsonowicz, *Konrad Mazowiecki (1187/88 – 31 VIII 1247)*, Kraków 2008.

⁵ M. Rukat, *Siemowit I Mazowiecki. Książę trudnego pogranicza (ok. 1215 – 23 czerwca 1262)*, Kraków 2018.

⁶ A. Teterycz-Puzio, *Bolesław II Mazowiecki. Na szlakach ku jedności (ok. 1253 – 24 IV 1313)*, Kraków 2015; eadem, *Konrad I Mazowiecki. Książę Wielki Lacki (1187/89 – 31 sierpnia 1247)*, Kraków 2019.

Nietrudno dostrzec, że w ostatnich latach mazowieccy książęta stali się źródłem inspiracji dla wielu historyków.

Prof. dr hab. Janusz Grabowski, autor recenzowanej monografii *Janusz II, książę mazowiecki. Pretendent do tronu polskiego (1455 – 16 lutego 1495)*, jest znanym i wybitnym badaczem dziejów Mazowsza, a szczególnie dynastii książąt Piastów mazowieckich, o czym świadczy jego znaczny dorobek naukowy⁷. Wszystkie dotychczas opublikowane opracowania autorstwa prof. Grabowskiego są szczególnie cenione w środowisku naukowym ze względu na jego rzetelność i skrupulatność. Podejmowana przez niego problematyka nie jest mu obca z powodu jego zainteresowań, a także poświęcenia całej swojej uwagi obszarowi Mazowsza w aspekcie historycznym.

Recenzowana monografia, wydana w 2023 r. w Krakowie przez Wydawnictwo Avalon, jest kolejną publikacją z serii biografii polskich władców. Z badawczego punktu widzenia stanowi istotne dzieło ze względu na omówienie wielu kwestii szczegółowych. Monografia została podzielona na 12 rozdziałów, w których, oprócz wątków biograficznych księcia Janusza II, krytycznie przeanalizowano wystawiane dokumenty, posługując się naukami pomocniczymi historii, takimi jak sfragistyka oraz dyplomatyka. Ponadto omówiono skład osób, znajdujących się w otoczeniu władcy (kancelaria, dwór), a także skarbowość książęcą. Z tej racji praca stanowi bardzo obszerną, liczącą 579 stron biografię ostatniego księcia płockiego. W związku z przemianami społeczno-politycznymi mającymi miejsce za panowania Janusza II opracowanie posiada wiele walorów, które zostaną poniżej szczegółowo omówione.

Monografia została starannie podzielona według porządku problematyczno-chronologicznego. Pierwsze dwa rozdziały przybliżają potencjalnemu czytelnikowi genealogię księcia Janusza II. Przy tej okazji autor dokonał szczegółowego podsumowania rządów księcia Janusza I Starszego (lata panowania 1373-1429) oraz Bolesława IV warszawskiego (1429-1454). Następnie swoje rozważania skupił na kręgu rodzinnym tytułowego władcy. Dzięki temu autorowi udało się przekazać najistotniejsze informacje o dziejach Księstwa Mazowieckiego do poł. XV w., co jest kluczowe dla odbiorcy. Kolejny rozdział stanowi ciekawą syntezę panowania Janusza II, będącego pod opieką swojej babki Anny Bolkowej, a później matki Barbary Olelkówny. Autor skupił się w sposób szczególny na działalności sprawowanej w imieniu małoletniego księcia przez regentki, a także skutecznym inkorporowaniu do Korony części ziem Mazowsza przez króla Kazimierza IV. W rozdziale czwartym autor opisuje rozwój terytorialny domeny Janusza II. W tym miejscu należy wspomnieć o licznych zmianach właścicieli dóbr książęcych na mocy umów podziału terytorialnego księstwa pomiędzy wspomnianego księcia i jego braci w 1471 r., a także po konsekracji księcia Kazimierza III płockiego na biskupa (1475 r.) i śmierci księcia Bolesława V (1488 r.). Ponadto książę Janusz II uzyskiwał prawa do licznych ziem na drodze zamian, konfiskat, a także zakupów. Ciekawym zwieńczeniem tej części pracy jest omówienie losów władztwa Janusza II po jego śmierci w 1495 r., gdyż autor skrupulatnie przedstawił proces inkorporacyjny księstwa płockiego do Korony, z uwzględnieniem roli żyjącego brata książęcego Konrada III w tym procesie. Kolejny rozdział został poświęcony intytulacji, głównie świadczącej o pozycji władcy wobec poddanych, a także załączanym przy dokumentach pieczęciom. Godny uwagi jest fakt,

⁷ Wśród wielu publikacji na szczególną uwagę zasługują: J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich. Studia nad dziejami politycznymi Mazowsza, intytulacją i genealogią książąt*, Kraków 2012; idem, *Poczet książąt i książek mazowieckich*, Kraków 2019.

iż autor subtelnie przedstawił, w jaki sposób rozwijała się tytulatura książęca, co stanowi ciekawe rozwinięcie wcześniejszych badań⁸. W rozdziale szóstym i siódmym syntetycznie została omówiona polityka wewnętrzna i zewnętrzna księcia Janusza II od momentu uzyskania przez niego pełnoletności aż do śmierci. Wśród poruszanych problemów autor przedstawił funkcję objazdów książęcych (skrupulatnie porównując je do objazdów innych władców średniowiecznych w Polsce), rozwój miast i kultury na Mazowszu oraz relacje Janusza II z Kościołem. W polityce zagranicznej zostały uwzględnione dwa najważniejsze kierunki polityczne ostatniego księcia płockiego – stosunek do Jagiellonów i Korony Królestwa Polskiego, a także zakonu krzyżackiego. W kolejnym rozdziale autor wyjaśnił drugą część tytułu swojej publikacji, czyli kandydaturę Janusza II do tronu polskiego podczas elekcji królewskiej w 1492 r. Stwierdził, iż współcześnie mało się wspomina o tym fakcie w polskiej historiografii ze względu na lakoniczne przekazy źródłowe⁹, co jednoznacznie wskazuje na potrzebę dokonania powtórnej analizy źródłowej. W dziewiątym rozdziale autor opisał funkcjonowanie kancelarii Janusza II z uwzględnieniem jego personelu, często dokonując krótkiej charakterystyki kanclerzy i pisarzy książęcych. Kolejna rozdział (dziesiąty) stanowi opis najbliższego otoczenia omawianego władcy. Po analizie dotychczasowego stanu badań dworów monarszych i książęcych autor dokonał krótkiego rysu organizacji świty księcia Janusza II, przechodząc następnie do przedstawienia urzędników i służby dworskiej. W rozdziale jedenastym przedstawiono skarbowość książęca, jej organizację, dochody, pożyczki oraz wydatki. W tym miejscu warto zaznaczyć, iż analiza Grabowskiego została dokonana na podstawie wieloletnich badań innych historyków, a także w oparciu o jego własną kwerendę księgi skarbowej Janusza II¹⁰. Ostatni rozdział pracy autor poświęcił współpracownikom księcia płockiego, czyli urzędnikom ziemskim (np. kasztelanom, sędziom, stolnikom, starostom, pisarzom ziemskim). Oprócz omówionych rozdziałów monografia zawiera wstęp, zakończenie i bibliografię oraz trzy aneksy (nazwiska urzędników ziemskich, obsadę starostw oraz itinerarium Janusza II z lat 1471-1495), spis ilustracji i tablic genealogicznych, a także indeks osób i nazw geograficznych.

W recenzowanej monografii prof. Janusza Grabowskiego *Janusz II książę mazowiecki. Pretendent do tronu polskiego (1455 – 16 lutego 1495)* zastosowano liczne metody badawcze. Autor bardzo dobrze wykorzystuje źródła historyczne, dokonuje ich dokładnej analizy, odpowiednio dopasowując treści dotyczące historii lokalnej do poszczególnych wydarzeń z dziejów państwa polskiego. Sprawnie, z niemalą częstotliwością, wykorzystuje metodę porównawczą, co świadczy o dojrzałości badawczej historyka. Godny uwagi jest fakt bardzo dobrego poruszania się w czasie i przestrzeni historycznej, pomimo tak ogromnego materiału źródłowego.

Monografia posiada niezwykle dużą ilość walorów, wartych szerszego omówienia. Przed wszystkim publikacja zawiera liczne wątki biograficzne różnych postaci, żyjących w drugiej połowie XV w. Może zatem inspirować historyków zainteresowanych tematyką Mazowsza do dalszych prac badawczych im poświęconych. Ponadto szczegółowe omówienie kancelarii

⁸ Por. J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich...*, s. 379-382.

⁹ Zob. J. Grabowski, *Janusz II książę mazowiecki. Pretendent do tronu polskiego (1455 – 16 lutego 1495)*, Kraków 2023, s. 207.

¹⁰ Zob. J. Grabowski, *Janusz II książę mazowiecki...*, s. 311-312; przyp. 3; idem, *Księga skarbowa Janusza II. Prace nad nową edycją rachunków dworu książęcego*, w: *Ediciones sine fine*, t. 1, red. K. Kopiński, W. Mrozowicz, J. Tandecki, Toruń 2017.

oraz skarbowości księcia Janusza II staje się pretekstem do dalszych poszukiwań i analiz źródłowych, nie tylko w aspekcie Mazowsza, ale także Korony Królestwa Polskiego. Warto podkreślić, że przy okazji realizacji celu monografii, czyli próby przedstawienia sylwetki Janusza II na tle istotnych wydarzeń historycznych, autorowi udało się przedstawić szerszą perspektywę. Prof. Janusz Grabowski często rozpoczynał swoją narrację od przypomnienia różnych problemów, z którymi zmagali się poprzednicy tytułowego władcy. Niejednokrotnie powoływał się na dotychczasowe ustalenia innych badaczy, co świadczy o bardzo dużej wiedzy autora i umiejętnym ułożeniu wydarzeń w ciągu przyczynowo-skutkowym. Z punktu widzenia warsztatowego w pracy wykorzystano ogromną ilość materiału źródłowego zgromadzonego w archiwach państwowych polskich (np. Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowym w Toruniu, Archiwum Państwowym w Gdańsku), zagranicznych (np. Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie, Magyar Országos Levéltár w Budapeszcie, Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie i we Lwowie) oraz kościelnych (np. Archiwum Diecezjalnym w Płocku, Archiwum Polskiej Prowincji Ojców Dominikanów w Krakowie), źródeł drukowanych, a także opracowań historycznych. Szczególną zaletą pracy jest bezpośrednie odwoływanie się do treści wybranych źródeł. Niekiedy ubarwiają one przekazywane informacje, przywołując u czytelnika uśmiech na twarzy. Za przykład może posłużyć uwzględniona przez autora tekstu zapiska z dokumentu odrzucającego pozew księżnej Barbary Olekówny w księgach ziemskich zakroczymskich z 1463 r. Wówczas Jan z Borze miał powiedzieć do regentki małoletniego Janusza II: „niech was pies kąsa tymi pozwami”¹¹. Trafnym pomysłem okazało się umieszczenie itinerarium, które pozwala czytelnikowi śledzić losy głównego bohatera w perspektywie geograficznej. Ponadto w aneksach znajdują się bezpośrednie odwołania do źródeł, co ułatwia potencjalnym badaczom poszukiwanie materiału źródłowego do interesującego ich zagadnienia. Godny uwagi jest również zamysł autora co do konstrukcji zakończenia, ponieważ próbował on stworzyć portret Janusza II w oparciu o wyniki przeprowadzonych badań. Prof. Grabowski omówił każdy wątek, sumiennie podając wnioski badawcze. Na niespełna 10 stronach została podsumowana cała publikacja.

Pomimo dużej objętości bardzo trudno znaleźć w omawianej publikacji jakiegokolwiek niedociągnięcia natury merytorycznej. Monografia jest niezwykle czytelna i spójna, a używane słownictwo historyczne nie stanowi bariery językowej dla potencjalnego czytelnika. Od strony technicznej natomiast można wskazać niekonsekwencję w przypisach. Niekiedy stosowane są też skróty, nieuwzględnione w indeksie – na szczęście dla czytelnika powszechnie używane. Dzięki temu nie ma problemu z wyszukaniem interesującego go materiału źródłowego.

Podsumowując, recenzowaną monografię poświęconą postaci księcia mazowieckiego, Janusza II, żyjącego w latach 1455-1495, należy uznać za wybitną. Niewątpliwie autor poświęcił ogromną ilość czasu i wysiłku, aby w efekcie zaprezentować sylwetkę omawianego księcia wraz z omówieniem najbliższego otoczenia władcy na tle polityki lokalnej i ogólnopaństwowej. Dzięki temu udało mu się odtworzyć biografię Janusza II na podstawie dostępnych źródeł, z uwzględnieniem różnych kierunków jego działalności politycznej, społecznej, gospodarczej, a także kulturowej. Ustalenia prof. Janusza Grabowskiego położyły fundamenty pod przyszłe badania pozostałych władców podzielonego Księstwa Mazowieckiego.

(rec. Karol Wilczyński)

¹¹ Cyt. za J. Grabowski, *Janusz II książę mazowiecki...*, s. 104.